

*Jaap Kloosterman, oud-directeur
Internationaal Instituut voor
Sociale Geschiedenis*

In Bebels voetspoor. Wouter Steenhaut en de IALHI

Om Wouter Steenhaut te kunnen plaatsen in de internationale arbeidersbeweging moeten we teruggaan tot August Bebel. Het was Bebel die in 1878 als eerste opriep tot de inrichting van een eigen archief en bibliotheek voor de Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands en daarmee de stoot gaf voor het systematisch bewaren van sociaal-historisch erfgoed. Vanwege Bismarck duurde het enige tijd voordat er aan Bebels wens gevolg kon worden gegeven, en aanvankelijk dan nog alleen in Zwitserse en Engelse ballingschap; maar in 1899 werd de bibliotheek ten slotte in Berlijn voor het publiek geopend. Het overweldigende succes – de jaarlijkse bezoekersaantallen kwamen al kort na de eeuwwisseling boven de honderdduizend uit – werkte inspirerend. In 1902 begon ook de Stockholmse Arbeidersbibliotheek archieven te verzamelen en vier jaar later werd ze formeel omgevormd tot de archief- en bibliotheekinstelling van de Zweedse socialistische partij en vakbeweging samen. Het Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek (ArAB) bood een model dat elders in Scandinavië navolging vond. Weldra werden in Oslo, Kopenhagen en Helsinki gelijksoortige instituties in het leven geroepen, zij het dat de Finnen partij en vakbeweging gescheiden hielden.

Particulier initiatief

Zoveel historische discipline werd echter alleen door Noord-Europese sociaaldemocraten opgebracht; op andere plaatsen kwam het initiatief van buiten de georganiseerde arbeidersbeweging. In 1894 werd in Parijs door liberaal-republikeinse inspanningen het Musée Social opgericht, thans de langst bestaande verzame-

lende instelling op het gebied van sociale bewegingen. Het kwam voort uit een combinatie van de wens om de industriële samenleving op wetenschappelijke grondslag te bestuderen en het 19e-eeuwse enthousiasme voor wereldtentoonstellingen, waarvan dikwijls betreurd werd dat ze slechts tijdelijk waren. Het geld voor dit documentatiecentrum was afkomstig van graaf Aldebert de Chambrun, een afstammeling van Lafayette.

In Nederland waren het eveneens liberalen die in 1899 het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen vormden, dat zich ten doel stelde zowel arbeiders als ondernemers te helpen bij het opzetten van organisaties, maar ook een bibliotheek opbouwde en vanaf 1901 pogingen in het werk stelde om documentatie van en over de arbeidersorganisaties zelf te verzamelen. De 'documentencommissie' die zich hiermee bezighield, bestond evenwel niet louter uit liberalen, maar bevatte ook vertegenwoordigers uit verschillende stromingen binnen de arbeidersbeweging, waarbij de katholieken opvallend ontbraken.

Ook individuele socialistische schiepen met succes een aantal documentatiecentra. In Engeland stond de Fabian Society, met Sidney en Beatrice Webb voorop, in 1895 aan de wieg van de London School of Economics (LSE). De daar verzamelde archieven en boeken vormen nu de British Library of Political and Economic Science. In 1906 richtte de socialistische Rand School for Social Science in New York een bibliotheek in, die later bekend zou worden als de Tamiment Library en nu deel uitmaakt van de New York University. De Wereldtentoonstelling van 1900 lokte de onorthodoxe Zwitserse dominee Paul Pflüger naar Parijs, waar hij ook het Musée Social bezocht. Dit inspireerde deze actieve Zürichse sociaal-democraat in 1906 tot de stichting van de Zentralstelle für soziale Literatur, waaruit het huidige Schweizerisches Sozialarchiv voortkwam.

Vanaf de tweede helft van de 19e eeuw werden daarnaast prachtige privébibliotheken gevormd, die later voor een breder publiek toegankelijk zouden worden. Bekend is de boekerij van H.P.G. Quack, de auteur van *De Socialisten*, nu ondergebracht bij de Universiteit van Amsterdam, die zo de gelukkige bezitter van een eerste druk van het *Communistisch Manifest* werd. Andere voorbeelden zijn de collecties van Jules Perrier, nu in de Bibliothèque Publique et Universitaire van Genève, en Max Nettlau, nu in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG). De Catalaanse liberale republikein Rossend Arús liet zijn boeken na aan 'het volk van Barcelona', dat ze vanaf 1895 in de Biblioteca Pública Arús kon lezen. De grote verzamelingen van de Duitse jurist Otto von Gierke, de historicus van het verenigingsrecht, en de Oostenrijkse econoom Carl Menger verhuisden na de Eerste Wereldoorlog naar Japan, waar ze nu tot de schatten van het Center for Historical Social Science Literature van de Hitotsubashi Universiteit in Tokio behoren. Hier was al in 1875, kort na het begin van de Meiji-periode, begonnen met het bijeenbrengen van historische en sociaal-wetenschappelijke literatuur.

In 1906 besloten de kamers van koophandel in het Rijnland en Westfalen gezamenlijk tot de oprichting van het Rheinisch-Westfälisches Wirtschaftsarchiv in Keulen, waarin historische bedrijfsarchieven werden ondergebracht. In 1910 kwam in Bazel met eenzelfde doel het Schweizerisches Wirtschaftsarchiv tot

stand, dat eerst bij het plaatselijke Staatsarchiv werd ondergebracht, dan zelfstandig ging functioneren, en nu bij de Universiteit van Bazel onderdak heeft gevonden. Beide ondernemingen zouden een inspiratiebron vormen voor N.W. Posthumus, de eerste hoogleraar economische geschiedenis in Nederland, die in 1914 het Nederlands Economisch-Historisch Archief (NEHA) in het leven riep, lang in Den Haag en later in Amsterdam gevestigd. Omdat de sociaaldemocraat Posthumus een brede opvatting van zijn vak had, verzamelde hij naast documentatie inzake ondernemingen ook vanaf het begin materiaal van en over organisaties van arbeiders.

Wereldoorlogen

Eind juli van hetzelfde jaar, tussen Sarajevo en ‘De kanonnen van augustus’, besloten Henri en Louise Leblanc te Parijs de komende oorlog te gaan documenteren, in de verwachting dat die drie weken zou duren. Drie jaar later beschrijft een Franse journalist wat hij in hun woning aan de avenue Malakoff aantreft: *‘Affiches, articles de revues, calendriers, tableaux, livres, cartes, journaux, périodiques, vaiselles, cocardes, médailles, estampes, jouets, gravures de mode, insignes militaires, photographies de camps de prisonniers, objets fabriqués, étoffes, mouchoirs avec insignes ou emblèmes, articles de bureau, cocardes, figurines de modes, caricatures dessinées ou sculptées, décorations, modèles d’armes, armes elles-mêmes, calendriers, cartes, timbres, toute la pensée de la guerre, toute la vie de la guerre, toute l’existence à l’intérieur pendant la guerre, est là. Et pour chaque pays belligérant, non seulement pour la France, mais pour l’Angleterre, l’Allemagne, l’Italie, l’Amérique.’* Op dat moment, in augustus 1917, had het echtpaar de verzameling net overgedragen aan de Franse staat, die er de naam Bibliothèque-Musée de la Guerre aan gaf. In 1925 werd ze ondergebracht in het kasteel van Vincennes. In 1970 verhuisde de papieren collectie van wat intussen de Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine (BDIC) was gaan heten, naar de Universiteit van Nanterre (Paris X), terwijl het beeldmateriaal in 1973 een plaats vond in het Hôtel des Invalides.

De BDIC is een van de drie grote documentatiecentra die als gevolg van de Eerste Wereldoorlog zijn ontstaan. Het tweede, dat sterk vergelijkbaar is vanwege de breedte van de verzameling, die net als in Parijs behalve de oorlog haast vanzelf ook de politieke en sociale geschiedenis van haar oorzaken en gevolgen in de ruimste zin ging omvatten, is de Hoover Institution on War, Revolution and Peace. Deze instelling werd in 1919 opgericht als de Hoover War Collection in Stanford University, waar Herbert Hoover had gestudeerd. De toekomstige president doneerde alle documenten die hij had verworven in zijn verschillende functies tijdens de oorlog, waaronder die van hoofd van de American Relief Administration in Rusland. Daarnaast schonk hij een geldbedrag en bleef hij zijn hele leven lang als geldwerver actief. Mede daardoor groeide ‘the Hoover’ uit tot een vooraanstaand archief, zeer rijk op het gebied van Rusland en de Sovjet-Unie, en een schitterende bibliotheek, waarvan grote delen overigens intussen aan de Stanford University Library zijn overgedragen.

Het derde centrum was een product van de Russische Revolutie. In 1919 werd in Moskou begonnen met de opbouw van een Marx-Engels Instituut, dat in 1921 officieel opende. Hoewel het hier formeel om een partij-, dus semi-overheidsinstelling ging, waren het concept en de uitwerking in belangrijke mate het werk van één man, David Rjazanov, die zich ten doel had gesteld het verzameld werk van Karl Marx en Friedrich Engels op wetenschappelijke wijze uit te geven. Daartoe werden, deels met behulp van de nieuwe communistische partijen in het Westen, zo veel mogelijk relevante historische documenten bijeengebracht. Ook Rjazanov had een brede opvatting van het terrein, dat voor hem alles omvatte wat de schier onbegrensde belangstelling van Marx en Engels had weten te wekken. In weinige jaren werd een geweldige collectie opgebouwd, die naast een grote bibliotheek ook belangrijke archivalia van de West-Europese arbeidersbeweging bijeenbracht, zoals een deel van de papieren van August Bebel.

Het zal niet verbazen dat het met Rjazanov slecht afliep. Hij werd in 1931 gearresteerd en in 1938 gefusilleerd. Zijn instituut werd samengevoegd met het in 1924 gestichte Lenin Instituut, dat zelf al met het Instituut voor Partijgeschiedenis was gefuseerd. Het ging voortaan minder om het uitgeven van Marx en Engels dan om de ‘controle’ over het uitgeven van de ‘klassieken’, die immers lang niet altijd recht in de leer waren geweest en veel ongewensts hadden geschreven. Mede daarom deed het nieuwe Marx-Engels-Lenin Instituut na 1933 pogingen om hun papieren van de in ballingschap levende Sozialdemokratische Partei Deutschlands te verkrijgen; maar mede om zo’n controle te verhinderen, koos de SPD een andere weg, die sinds 1935 mogelijk was geworden.

In dat jaar richtte Posthumus vanuit het NEHA immers het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis op, met de nadrukkelijke bedoeling te proberen te redden wat er te redden viel van het erfgoed van de Europese arbeidersbeweging, die op steeds meer plaatsen in de verdrukking kwam. Achteraf gezien ontstond deze instelling dus eigenlijk uit de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog; het was symbolisch dat begin 1939 het archief van de Spaanse anarchosyndicalistische beweging nog net op tijd uit het door Franco bezette Catalonië kon worden weggehaald. Het IISG werd gesteund door de sinds 1904 bestaande, sociaaldemocratisch geïnspireerde Centrale Arbeiders-Verzekerings- en Depositobank (uiteindelijk opgegaan in SNS REAAL), die tot 1940 de belangrijkste financier zou zijn. Dit maakte het mogelijk dat het instituut niet alleen tal van bedreigde archieven en bibliotheken veilig kon stellen, maar ook in staat was grote antiquarische aankopen te doen, zodat in korte tijd tevens een goed toegerust onderzoekscentrum van de grond kwam. Veel onderzoek kon er echter niet worden verricht: na het Verdrag van München in september 1938 achtte men de kans op oorlog zo groot dat gevoelige archieven zo veel mogelijk naar Groot-Brittannië werden verscheept, waardoor bijvoorbeeld behalve de nalatenschap van Marx en Engels ook een deel van Bebels papieren de oorlog in Oxford doorbracht.

Academisering

Het Nederlandse initiatief kreeg in 1937 navolging, toen in België het Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (NISG) werd opgericht, met financiële steun van de Prévoyance Sociale. Daarmee komen we evenwel al bij het hoofdstuk van de oorlogsjaren, waarin de documenten van de arbeidersbeweging, die eerder in overheidskringen alleen bij de politie belangstelling hadden weten te wekken, een voorwerp van intensieve speurtochten werden. Zoals Franco het buitgemaakte materiaal van zijn tegenstanders in Salamanca bijeenbracht, zo werden door de nazi's, in het bijzonder door de Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, reusachtige hoeveelheden documenten van linkse partijen en vakbonden, vredesbewegingen en vrijmetselaars in heel Europa in beslag genomen en naar Duitsland overgebracht. Meestal was dat het begin van een lange tocht, waarvan het grillige verloop bepaald werd door krijgskansen en frontlijnen. Toen de rook optrok, bleken delen van het verdwenen materiaal – vooral dankzij de inzet van de Amerikanen – naar hun oude bewaarplaatsen te kunnen terugkeren, maar andere collecties, waaronder het bezit van het NISG, leken voor altijd verloren. Het zou bijna een halve eeuw duren voordat bekend werd dat veel ervan in Moskou lag.

De naoorlogse jaren zagen een sterke toename van de belangstelling voor de geschiedenis van de arbeidersbeweging, met name in een land als Italië, waar een grote linkse beweging het gevoel had decennia aan mogelijkheden te hebben verloren. In 1949 ontstond in dit kader te Milaan de Biblioteca – weldra het Istituto – Giangiacomo Feltrinelli, gefinancierd met het ondernemersfortuin dat de jonge naamgever geërfd had. Het instituut ontpopte zich als een actief verzamelaar en groeide snel. Het bewoog zich bovendien niet vooral op het nationale vlak, zoals bij vele latere collega's in Europa het geval zou zijn, maar oriënteerde zich vanaf het begin internationaal. Dat hoorde bij de oprichter, die in 1954 een uitgeverij begon waar de eerste drukken van zowel *Dokter Zjivago* als het dagboek van Che Guevara verschenen.

Bijzonder was ook dat Feltrinelli geld had, een essentieel element dat bij alle historische belangstelling op de meeste plaatsen in Europa lang ontbrak. Pas vanaf de late jaren 1960 verschijnt na jaren van economische groei – en de impulsen van het jaar 1968 – de ene na de andere nieuwe verzamelende instelling, van het herrezen Archiv der sozialen Demokratie in Bonn (1969, een onderdeel van de Friedrich Ebert Stiftung) en het Modern Records Centre in Coventry (1973) tot de vele vaak kleinere archieven die in Italië en Frankrijk, en na de val van de dictaturen ook in Griekenland, Portugal en Spanje opbloeden. In 1980 was er natuurlijk het AMSAB. Aan het eind van de reeks stonden het National Museum of Labour History, dat in 1990 in Manchester werd geopend en de bewaarplaats van de archieven van de Labour Party en de Communist Party of Great Britain zou worden, en het Griekse ASKI (Hedendaags Archief voor Sociale Geschiedenis), dat in 1992 in Athene van start ging.

Op dat moment had de politieke aardverschuiving die het einde van de Sovjet-Unie bracht, al plaatsgevonden. In Moskou was de schepping van Rjazanov uit-

eengevallen; de museale collectie, die letterlijk op straat was komen te staan, en de enorme bibliotheek konden ternauwernood worden gered. Overal in het voormalige Oostblok werden de archieven van de communistische partijen (waarin vaak materiaal van andere organisaties was terechtgekomen) genationaliseerd, zodat een interessant onderscheid met het Westen bestendig werd, waar de arbeidersbeweging haar erfgoed altijd uit handen van de staat had gehouden. In Oost-Europa wordt het ontbreken van particuliere verzamelende instellingen, die een andere vertrouwensrelatie met archiefschenkers plegen te hebben, soms wel als een gemis beschouwd.

Tegelijkertijd is in het Westen al geruime tijd sprake van min of meer vergaande vormen van integratie van de documentatiecentra van de arbeidersbeweging in het geïnstitutionaliseerde academische bestel – hetgeen natuurlijk niet zonder verband is met de institutionalisering van de arbeidersbeweging zelf. In Italië en later ook in Vlaanderen maakte wetgeving het aantrekkelijk om te participeren in de erfgoedstructuur van de overheid. In Groot-Brittannië, Duitsland en Zwitserland hebben de vakbonden, die lang eigen archieven en bibliotheken beheerden, hun bezit overgedragen aan instellingen die direct of indirect met universiteitsbibliotheken en overheidsarchieven samenwerken in nationale informatiesystemen. Overal zijn centra die tevens onderzoek verrichten, gelieerd geraakt aan universiteiten of academies van wetenschappen. Door deze en vergelijkbare ontwikkelingen is de financieringslast van ook de westerse instellingen uiteindelijk grotendeels op de overheid overgegaan, wat enerzijds vaak tot een grotere professionalisering, anderzijds soms tot een verlies aan onafhankelijkheid heeft geleid. Het is niet zeker of Bebel dit alles beoogde, maar evenmin of er serieuze alternatieven zijn.

Internationalisering

Zo'n veertig jaar geleden ontstond er in deze documentaire wereld van de arbeidersbeweging een behoefte aan nauwere samenwerking, die onder meer werd ingegeven door de sterke toename van publicaties op het terrein: het werd lastiger te weten wat er verscheen, moeilijker om alles te kopen en interessanter om onderling te ruilen. Op initiatief van Irene Wagner, de bibliothecaresse van de Labour Party, werd tijdens een bijeenkomst in Londen op 7 december 1970 de International Association of Labour History Institutions opgericht. Het is interessant te zien wie de eerste leden waren: de Labour Party, het Trades Union Congress, de LSE, de Co-operative Union, de International Co-operative Alliance, de Deutscher Gewerk-

◀ Boven: IALHI-congres in Helsinki in 1990. Naast Wouter Steenhaut zit Klaus Mertsching van het archief van de Deutscher Gewerkschaftsbund. (IISG, Amsterdam)

Onder: IALHI-congres in Silver Spring, Maryland in 1997. Wouter zit voor het eerst de IALHI-jaarvergadering voor. Naast hem Bob Reynolds van de organiserende George Meany Memorial Archives. (IISG, Amsterdam)

schaftsbund, de Friedrich Ebert Stiftung, het ArAB, het Schweizerisches Sozialarchiv en het IISG. Net als in Bebel's tijd kwamen zij allemaal uit rijke 'protestantse' landen – Groot-Brittannië, Duitsland, Zweden, Zwitserland en Nederland – en hadden zij een sterk sociaaldemocratische inslag.

Misschien in overeenstemming daarmee meende het tweede congres, dat in Stockholm werd gehouden, *'that it was unrealistic to aim too high and that practical matters important to us should be in the shape of small, manageable projects which would not involve too much time and manpower'*. Aan de andere kant luisterde het derde congres in Zürich al in 1972 naar een voordracht over *'die Anwendung von Computern in Bibliotheken'*. De IALHI groeide gestaag: van 15 leden in 1972, via 38 in 1974 en 48 in 1977, naar 69 leden uit 20 landen bij de tiende verjaardag in 1980.

Dit jubileum werd gevierd tijdens het elfde congres, dat opnieuw in Stockholm plaatsvond en enkele vernieuwingen zag. Het AMSAB werd lid. Irene Wagner werd als secretaris vervangen door Karl Lang van het Schweizerisches Sozialarchiv. En Giuseppe Del Bo van het Istituto Feltrinelli deed verslag van het eerste Wereldforum over de Arbeidersbeweging en de Arbeidersklasse, dat eerder dat jaar met steun van de UNESCO in Parijs had plaatsgevonden. Dit Forum had toen al een aantal jaren de gemoederen beziggehouden en vormde een van de weinige twistpunten in de voorbeeldig rustige geschiedenis van de IALHI. Achter de discussies over de vraag in hoeverre die zich moest inlaten met een initiatief van een combinatie van leden en niet-leden, school wantrouwen jegens de bedoelingen van een niet-lid, Timur Timofeev van het Instituut voor de Internationale Arbeidersbeweging te Moskou, die er door sommigen van verdacht werd de IALHI in communistische handen te willen brengen. Achteraf bekeken was het een storm in een glas water. De Forumorganisatie bestond nog enige tijd voort en hield haar laatste bijeenkomst begin 1991 in Moskou. Sommige deelnemers herinneren zich nog een ontvangst bij Sovjethoogwaardigheidsbekleders die in augustus van dat jaar plotseling als organisatoren van een staatsgreep tevoorschijn traden.

In 1985 vond het zestiende congres van de IALHI in Brussel en Gent plaats. Het werd georganiseerd door AMSAB en het Instituut Emile Vandervelde rond het thema van de mijnwerkersgeschiedenis, naar aanleiding van het honderdjarig bestaan van de BSP. Het demonstreerde het belang van de nieuwe Vlaamse instelling. Dit werd nog onderstreept door de verkiezing van Wouter Steenhaut in het nieuw opgerichte coördinatiecomité dat de secretaris ging bijstaan. De jaarlijkse bijeenkomsten waren in die jaren des te belangrijker omdat het door gebrek aan tijd of geld steeds moeilijk bleek de gewenste *small, manageable projects* van de grond te krijgen. Plannen voor een lopende bibliografie over de geschiedenis van de arbeidersbeweging en het publiceren van een nieuwsbrief leidden traag en moeizaam tot niet geheel bevredigende producten.

Daarin kwam in de tweede helft van de jaren 1980 verandering, door de combinatie van een reorganisatie van het IISG – waarvan de nieuwe directeur, Eric Fischer, bereid bleek in de IALHI te investeren – en de komst van de kantoorautomatisering die publiceren, administreren en weldra communiceren veel gemak-

kelijker en goedkoper maakte. In 1987 werd de schrijver van deze regels in Zürich als opvolger van Karl Lang gekozen en het secretariaat naar Amsterdam verplaatst. Een van de veranderingen die werden doorgevoerd, was een verhoging van de contributie, die de IALHI in staat stelde de vertaalkosten tijdens congressen te betalen, zodat nu ook 'kleine' leden de organisatie op zich konden nemen. Dit kreeg een bijzondere betekenis door de gebeurtenissen in Oost-Europa, die de mogelijkheid boden de jaarvergadering in 1993 in Praag en in 1995 in Moskou te laten plaatsvinden. Het ledental kwam in die jaren voor het eerst boven de honderd uit.

Besluit

De recente geschiedenis van de IALHI laat zich betrekkelijk gemakkelijk nalezen aan de hand van de congresverslagen op haar website (www.ialhi.org). Er valt uit te leren dat in 2002 Karin Englund van het ArAB tot secretaris werd gekozen en dat zij in 2005 werd opgevolgd door Françoise Blum van het Centre d'histoire sociale du XXème Siècle. Te zien is ook dat de IALHI is uitgegroeid tot een organisatie die steeds professionelere leden heeft gekregen, steeds meer uit haar oude Europese kader heeft weten te breken en steeds meer interessante projecten uitvoert. Maar wat uit zulke verslagen altijd moeilijk valt te reconstrueren, is het belang van de menselijke relaties en de invloed van markante persoonlijkheden.

Zo is het weliswaar mogelijk na te trekken dat Wouter Steenhaut in 1996 te Athene tot secretaris werd gekozen en dat hij deze functie tot 2002 heeft bekleed. Men kan ook zien hoe hij in die tijd de financiering van een groot IALHI-project over de geschiedenis van het Internationaal Verbond van Vrije Vakverenigingen verzorgde. Misschien is zelfs nog wel te deduceren dat hij als secretaris streng op de penning was en meedogenloos jegens wanbetalers. Ja, een objectieve beschouwer komt ongetwijfeld uit zichzelf tot de conclusie dat zijn internationale rol veel en veel groter was dan op grond van de verhoudingen binnen de IALHI mocht worden aangenomen. Maar het is voor buitenstaanders te enen male onmogelijk na te voelen op welk een charmante manier hij al deze dingen deed.

Uit Bebel's memoires weten we hoe die een groot deel van zijn jeugd als draaiersgezel door de Duitse en Oostenrijkse landen trok; het was een ervaring die hem, bij alle beginselvastheid, tot een wijs, verdraagzaam en geliefd leider heeft gemaakt. Misschien kan iets soortgelijks gezegd worden van iemand die niet schroomde de organisatoren van het congres te Silver Spring, Maryland te bedanken met een sortering Belgisch bier, die hij 6200 kilometer ver met zich had meedragen. In de wisselwerking tussen het nationale en het internationale die de socialistische beweging steeds gekenmerkt heeft, kon Wouter Steenhaut op alle IALHI-bijeenkomsten een beeld van Vlaanderen overbrengen dat geen toeristenbureau hem kon verbeteren. Dat was evenwel niet vanwege een bijzondere Vlaamse kwaliteit, maar omdat iedereen wel naar een land zou willen waar zulke aardige mensen wonen.